

УДК 331.2

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ І СОЦІАЛЬНА ІНФРАСТРУКТУРА СЕЛА ВИМАГАЮТЬ ЗМІЦНЕННЯ

***О.В.Шебаніна**, кандидат фізико-математичних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет*

Розглянуто сучасний стан демографічної ситуації та соціальної сфери села в Україні та її південних областях. Запропоновано конкретні рекомендації щодо їх зміцнення.

Рассмотрено современное состояние демографической ситуации и социальной сферы села в Украине и ее южных областях. Предложены конкретные рекомендации по их улучшению.

У формуванні цілісного ринкового середовища на селі визначальне місце займають його демографічна ситуація та соціальна інфраструктура. Остання покликана забезпечувати населення належними умовами праці і відпочинку, створювати йому сприятливе життєве середовище. Тому невипадково, що в розвинених країнах світу на розвиток соціальної інфраструктури спрямовується близько 15% валового внутрішнього продукту.

Проблемам, пов'язаним із станом сучасної демографічної ситуації на селі та розвитком його соціальної сфери, присвячена певна частина праць науковців, до числа яких належать С.О.Гудзинський, І.Г.Кириленко, М.К.Орлатій, І.В.Прокопа,

В.В.Черніченко, Л.О.Шепотько, В.Д.Яровий та ін. Проте деякі з них все ж залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, вимагають вирішення питання раціонального сполучення державної підтримки розвитку соціальної сфери сільської місцевості з використанням коштів підприємницьких господарських структур і фізичних осіб. Саме їх розгляд і є метою даної статті.

У зв'язку з тим, що за роки реформи соціальні питання розглядалися як похідні, їх вирішення здійснювалося за залишковим принципом, що призвело до дуже негативних наслідків. Між тим ступінь розвитку соціальної інфраструктури значною мірою впливає на продуктивність праці в галузях продовольчого підкомплексу і є важливою характеристикою рівня життя населення в цілому.

В останні роки чисельність сільського населення в нашій країні, на жаль, поступово зменшується. Причому, вказана тенденція є характерною практично для всіх регіонів України, у тому числі і її південних областей, про що можна судити за даними таблиці 1.

Таблиця 1

Чисельність сільського населення по Україні в цілому та її південних областях (станом на початок року), тис. чол.

Області	У середньому за		Роки				2004р. у % до 1991-1995рр.
	1991-1995рр.	1996-2000рр.	2001	2002	2003	2004	
Миколаївська	458,5	446,9	437,7	425,9	420,2	414,5	90,4
Одеська	890,6	868	851,2	884,4	835,8	827,9	92,6
Херсонська	487,7	478,2	467,6	468,9	462,2	456,7	93,6
Україна в цілому	16707,3	16153,2	15754	15882,7	15675,1	15476	92,6

Зокрема, у 2004р. у порівнянні з середніми даними 1991-1995рр. чисельність сільського населення України в цілому скоротилася на 7,4%. Що ж стосується її південних областей, то в них розмір цього показника за аналізований проміжок часу коливався від 6,4% у Херсонській області до 9,6% у Миколаївській.

Протягом тільки 2004р. загальна кількість сільського населення країни скоротилася на 334004 чол. Причому, вказана тенденція є

характерною абсолютно для всіх її регіонів. У південних областях зменшення населення за вказаний рік досягало: на Миколаївщині – 9122 чол., на Одещині – 15521 чол., на Херсонщині – 7381 чол. [3].

Природне скорочення чисельності сільського населення України призводить до обезлюднення та вимирання сіл. В останні роки понад 7 тисяч деградуючих сільських поселень втратили можливість самовідтворення, понад 135 районів охоплено демографічною та поселенською кризою. Відмирання ж деградуючих поселень завдає непоправної шкоди аграрному сектору [2].

Середній вік працюючих у сільському господарстві за останні 10 років збільшився від 54 до 58 років, кількість же освіченої молоді віком до 30 років зменшилася до 252,3 тис., або більше як удвічі. І тепер її частка в загальній чисельності працюючих становить лише 14% [1]. Конкретне уявлення про віковий склад сільського населення України в цілому та її південних областей надають матеріали таблиці 2.

Таблиця 2

Середній вік сільського населення (станом на 1 січня), років

Область	1998 р.			2004 р.			2004р. у % до 1998р.		
	у середньому	чоловіки	жінки	у середньому	чоловіки	жінки	у середньому	чоловіки	жінки
Миколаївська	37,5	34,5	40,3	38,6	35,8	41,1	102,9	104,1	102
Одеська	37,4	34,6	39,9	38,1	35,6	40,3	101,9	102,9	101
Херсонська	36,4	33,6	38,9	37,8	35,2	40,2	103,8	104,5	103,3
Україна в цілому	39,7	36,1	42,8	40,4	37,2	43,3	101,8	103	101,2

Як бачимо, за останні 6 років і в Україні в цілому, і у всіх її південних областях відбулося старіння мешканців сіл. Причому, це стосується як жінок, так і чоловіків. По Україні середній вік жінок збільшився на 0,5, а чоловіків – на 1,1 року. Порівнюючи південні області країни, необхідно вказати, що найбільшими темпами старіння складу селян відбувається у Херсонській області (це стосується і жінок, і чоловіків).

Важливим елементом матеріального добробуту людей є забезпечення їх житлом. Вирішення цієї проблеми — основна складова політики відродження українського села, оскільки житлові умови впливають на демографічну ситуацію, закріплення на селі кадрів тощо. Комфортабельне житло та його благоустрій сприяють розвитку сімейних відносин, регулюванню міграційних процесів, відтворенню трудового потенціалу, раціональному використанню жителями села вільного часу.

Між тим введення в експлуатацію житлових будинків та квартир у сільській місцевості в останні роки, по суті, є мізерним. Якщо у 1990 році в розрахунку на 1 тисячу мешканців сіл, наприклад, Миколаївщини цей показник становив відповідно 257,4 кв.м та 3,8 квартир, то в середньому за 2003-2004 рр. — 24,0 кв.м і 0,25 квартир, тобто в 10,7 та 15,2 рази менше. Причому, в області в останні 2 роки були і такі райони, в яких житло зовсім не вводилося в експлуатацію. Зокрема, у 2003р. до них відносилися Арбузинський, Березанський, Березнегуватський, Доманівський, Єланецький і Кривоозерський райони, а у 2004р. — Березанський, Березнегуватський, Веселинівський, Єланецький і Кривоозерський. Найгірший стан справ — у Березанському та Кривоозерському районах, де протягом 2002-2004рр. не було здано жодного квадратного метра житла на селі. Більш конкретне уявлення про введення в експлуатацію житлових будинків у сільській місцевості по адміністративних районах Миколаївщини надає таблиця 3.

Дуже низьким є і ступінь забезпеченості населення комунальними послугами: водопостачанням — 18%, каналізацією — 12%, центральним опаленням — 20%, гарячою водою — 5% [1]. Для активізації житлового будівництва в сільській місцевості необхідно визначити контингент потенційних забудовників, забезпечити їх пільговими кредитами, надати допомогу в придбанні будівельних матеріалів, а також у виділенні транспорту.

Необхідно вказати, що за останні 12 років у сільській місцевості нашої країни відбулося зменшення обсягів будівництва не тільки житла, а й шкіл — у 15 разів, дошкільних закладів — майже у 100, медичних — у 20, клубів і будинків культури більше

як у 50 разів [1]. Деяке уявлення про сучасний стан соціальної сфери села надає таблиця 4.

Таблиця 3

**Введення в експлуатацію житлових будинків
у сільській місцевості Миколаївської області**

Адміністративні райони	1990р.	1995р.	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.	2004р.	2004р. у % до 1990р.
Арбузинський	3,2	1,1	0,5	0,1	1,2	-	0,7	21,9
Баштанський	4,3	0,8	0,4	-	0,8	0	0,6	14
Березанський	6,9	1	0,1	0,1	-	-	-	-
Березнегуватський	3,9	3,4	-	-	0,2	-	-	-
Братський	2,6	3	0,1	1,1	0,8	0,5	0,5	19,2
Веселинівський	7,6	1,3	0,1	0,4	0,3	0,1	-	-
Вознесенський	8,4	0,5	0,6	-	0,9	0,3	0,8	9,5
Врадіївський	2,9	0,2	0,3	-	0,1	0,1	0,3	10,3
Доманівський	3,9	2,3	0,1	0,1	-	-	0,1	2,6
Єланецький	5,6	1,2	-	-	0,3	-	-	-
Жовтневий	12,7	7,8	2,2	1,8	1,9	0,3	0,9	7,1
Казанківський	5,3	1,4	0,6	0,2	0,4	0,5	0,9	17
Кривоозерський	3	0,4	0,1	0,2	-	-	-	-
Миколаївський	11,6	3,6	0,6	2,3	2,2	2,2	0,7	6
Новобузький	5	1,7	-	-	-	0,2	0,3	6
Новоодеський	7,6	3,5	1,1	0,4	0,4	0,4	1	13,2
Очаківський	4,7	5,6	0,8	0,8	0,6	1,6	2,1	44,7
Первомайський	9,5	1,3	1,1	1,4	1,8	1,3	2,5	26,3
Снігурівський	6,2	3,5	0,3	0,2	0,3	0,2	0,8	12,9
Область в цілому	117	43,7	9	9,1	12,2	7,7	12,2	10,4

Як бачимо, ступінь забезпеченості сіл основними об'єктами соціальної інфраструктури є досить низьким. Особливо це стосується таких вкрай необхідних селянам її складових, як дошкільні заклади, сільські ради, школи, по яких рівень забезпеченості за аналізований рік становив відповідно 32,1, 35,9 і 50,4%.

Діюча мережа соціально-культурних закладів, що покликана фізично, духовно і морально формувати життєве середовище сільських жителів, за своєю потужністю не спроможна виконувати ці функції. Слід відзначити, що для південного регіону, як і для країни в цілому, характерна тенденція зниження рівня забезпеченості сільських населених пунктів об'єктами соціальної інфраструктури.

Таблиця 4

Основні показники соціального стану сільських населених пунктів України

Показники	Станом на 1.01.2005р.
Загальна кількість сільських населених пунктів, од.	28612
з них - тих, що мають:	
- сільські ради	10275
- лікарняні заклади	21018
- школи	14427
- дошкільні заклади	9175
- будинки культури і клуби	17538
- бібліотеки	15344
- кіноустановки	7640
Ступінь забезпеченості сіл, %:	
- сільськими радами	35,9
- лікарняними закладами	74,5
- школами	50,4
- дошкільними закладами	32,1
- будинками культури і клубами	61,3
- бібліотеками	53,6
- кіноустановками	26,7
Чисельність сільського населення,	
- всього, млн. чол.	15,7
- на одне село, чол.	548
Середній вік сільського населення, років	40,2

Прикладом добре розвиненої соціальної сфери села може служити ЗАТ “Ольвія” Очаківського району Миколаївської області. У селі Парутине є кілька магазинів, 8 барів (товарообіг яких становить майже 1,5 млн. грн.), будинок побуту, школа, будинки для тваринників, вісім робітничих їдалень, будинок механізатора, автостанція, торговий центр, церква, дитячий садок, будинок культури (з мармуру та граніту), газопровід. І все це зроблено господарством за власні кошти.

Проте слід визнати, що для більшості господарств вирішення соціальних проблем розвитку села у сучасних умовах без участі держави є неможливим. Саме вона покликана здійснювати фінансування діяльності закладів, послуги яких законодавчо визначені як безоплатні: медична допомога, освіта у державних та комерційних закладах, а також будівництво складових соціальної інфраструктури у населених пунктах, де

Вісник аграрної науки Причорномор'я,
Випуск 1, 2006

вони відсутні. За даними І.Г.Кириленка [1], щоб забезпечити на селі більш-менш пристойний рівень соціальних благ, потрібно 9-11 млрд. грн. В Україні доцільно організувати збір інформації щодо конкретних потреб кожного її села — з тим, щоб ретельно оцінити, скільки з них держава і регіони будуть здатні профінансувати.

Ми згодні з думкою М.К.Орлатого та І.В.Прокопи [2] щодо передбачення у місцевих бюджетах сільських районів вищих (у порівнянні з містами) розмірів видатків на утримання і розвиток мережі закладів соціально-культурного призначення. Водночас місцеві органи виконавчої влади і самоврядування повинні забезпечити стабільне функціонування базової мережі закладів, що надають населенню послуги на рівні гарантованих державою мінімальних нормативів, та постійно дбати про розширення обсягів і поліпшення якості послуг. До їх обов'язків належать і координація діяльності суб'єктів господарювання та громадян у сфері розвитку соціальної інфраструктури, і організація обслуговування населення закладами соціально-культурного призначення, підприємствами житлово-комунального господарства, зв'язку, теле-, радіокомунікацій, торгівлі, громадського харчування, побутового і транспортного обслуговування різних форм власності, і організація безпеки людей в місцях масового перебування.

На увагу заслуговує і пропозиція І.Г.Кириленка [1] щодо солідарного фінансування соціальної сфери села: третину коштів виділяє центр, третину — область, третину — господар. При цьому кошти насамперед доцільно спрямувати на створення нових робочих місць на селі та побудову житла.

Важливим напрямом розбудови сільської соціальної інфраструктури є підтримка розвитку підприємництва (особливо — в сферах побутового обслуговування, ресторанного господарства, відпочинку та розваг, інформатизації, які сприяють задоволенню споживчих потреб і підвищенню зайнятості місцевого населен-

ня). Розширення цієї інфраструктури можливе і на кооперативних засадах — з використанням коштів селянських господарств та всього сільського населення. Найбільш перспективними тут є кооперативи у сферах побутового обслуговування, освіти, аптекарської справи, відпочинку та ін. Поряд із уже створеним реальним власником виробничої сфери на селі слід негайно формувати і власника соціального доквілля, бо новостворені сільськогосподарські підприємства внаслідок переходу на приватні засади та нестачі фінансових ресурсів не можуть продовжувати її розбудову.

З вищевикладеного можна зробити наступні висновки:

- сучасна демографічна ситуація, що склалася у сільській місцевості, є майже критичною. Значною мірою це пов'язано із занепадом її соціальної сфери;
- оскільки більшості господарств самостійне вирішення соціальних проблем не під силу, фінансування діяльності закладів, послуги яких законодавчо визначені як безоплатні, повинна здійснювати держава;
- у місцевих бюджетах сільських районів слід передбачувати більші (у порівнянні з містами) розміри видатків на утримання соціальної сфери;
- соціальна сфера потребує солідарного фінансування. Селу потрібні власник не тільки виробничої, а й соціальної сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи.-К: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2005.-452с.

2. Орлатій М.К., Прокопа І.В. Проблеми регулювання розвитку сільської соціальної інфраструктури //Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі: – К.: ІАЕ УААН, 2002.-С.241-245.

3. Статистичний щорічник Миколаївської області за 2004 рік /За ред. П.Ф.Зачаринського. – Миколаїв, 2005.-640с.